

ALBERT GOERLAND, EEN SYSTEMATISCH DENKER VAN FORMAAT

Pieter Tijmes

voor Peter

Na het midden van de vorige eeuw komt het werk van *Immanuel Kant* (1724–1804) in Duitsland weer sterk in de belangstelling. Het neokantianisme beleeft zijn hoogtepunten van 1870 tot 1940. De eerste fase van deze periode wordt veelal gekenmerkt door commentaren op het werk van Kant. Later verschenen in plaats van commentaren systematische bijdragen, waarin de inspiratie van Kant zelfstandig wordt verwerkt. Bekend zijn de sinds 1900 florerende scholen van Marburg (Cohen, Natorp, Cassirer) en van Baden (Windelband, Rickert). Als een bloem des velds heeft het neo-kantianisme gebloeid. De wind van de Tweede Wereldoorlog is erover gegaan en het is niet meer. Ook in Nederland betekende de Tweede Wereldoorlog een sterke klimaatsverandering. Neokantianen die in de dertiger jaren van zich deden spreken, werden na 1945 niet meer gehoord.

In dit artikel wil ik de aandacht vragen voor het systematische denken van *Albert Görland* (1869–1952). Zijn werk is onbekend en onbemind, ofschoon het getuigt van originaliteit en grote denkkraft. Het opvallende is dat hij vanaf het begin van zijn wijsgerige loopbaan het geheel van zijn werk voor ogen heeft gehad. Zijn beschouwingen over de natuurwetenschappen (*Die Hypothese*, 1911), over de gemeenschapswetenschappen (*Die Ethik als Kritik der Weltgeschichte*, 1914), over de godsdienstwetenschappen (*Die Religionsphilosophie*, 1922), over de wijsgerige methode (*Prologik*, 1930) en over de stijlwetenschappen (*Asthetik*, 1937) kennen geen breuk en zijn bewonderenswaardig consistent. Hij behoort tot één der laatste vertegenwoordigers van de Marburgse school en heeft nooit de erkenning gevonden, dat hij de Marburgse inspiratie van Kant-Cohen in een zeer zuivere vorm tot uitdrukking heeft gebracht. Ik wil hier een schets geven van zijn filosofie zoals deze voor mij nog steeds leeft.

Wetenschap en filosofie

Filosofie was voor Görland systematische filosofie. Hij was kantiaan in die zin dat hij de transcendentale vraagstelling tot de zijne maakte en deze ver-

diepte. Op één formule gebracht, zijn filosofie was wetenschapskritiek in dienst van de totale eenheid der ervaring. (1) Heterogene werkelijkheidservaringen als van de natuur, de interpersoonlijke relaties en stijlfenomenen worden in hun bijzonderheid onderscheiden en tegelijk in hun samenhang met elkaar gebracht. Systematische filosofie heeft in deze betekenis dus niets uitstaande met een systeem, dat ontworpen wordt op basis van één axioma of één principe als uitgangspunt voor een deductie.

Kant ging uit van het factum der Newtonse mechanica. De mogelijkheid der natuurwetenschappelijke ervaring was voor hem geen probleem meer. Daarom vroeg hij terug naar de voorwaarde voor de mogelijkheid van die ervaring. Het antwoord gaf Kant met de kritiek van de zuivere rede. Zijn filosofie was dus *redeskritiek* en was georiënteerd aan de natuurwetenschap van zijn dagen. Termen als 'Bewusstsein überhaupt', 'Ding an sich', 'aanschouwingsvormen', 'categorieën' moeten in dat licht worden beschouwd. Kant meende zonder enige twijfel, dat hij de vaste grond voor de wetenschap had gevonden met zijn Copernicaanse ommekeer. Het principiële, het apriori, had hij opgedolven. De geschiedenis van de wetenschap zou slechts uitbreidingen van het aposteriori dat wil zeggen concrete wetenschappelijke inzichten aan het licht brengen. De voortgang van de exacte wetenschappen verstoorde deze droom van de verlichting. Juist de fundamenteën van die wetenschappen kwamen onder druk te staan. Uit de ontwikkeling van de niet-euclidische geometrie trok men de conclusie, dat het niet de taak van de filosofie is om de vooronderstellingen van een wetenschap — de methode van rechtvaardiging en fundering — ter hand te nemen, maar de taak van elke wetenschap zelf. De relativiteitstheorie was een volgende kapitale illustratie van de stelling, dat de wetenschap zeer goed op haar eigen winkel past. De filosofie, bevrijd van deze zorg, kreeg de handen vrij voor andere vraagstellingen. Zo tekende zij in voor de vraag naar de samenhang der wetenschappelijke ervaringen. Hiermee maakte zij zich tevens los van de verenging van Kants bezinning, voorzover deze alleen betrekking had op de natuurwetenschap. Op deze nieuwe situatie waarin zich een veelvoud van wetenschappen aandienende, hebben filosofen rond 1900, die trouw aan Kant probeerden te blijven, op twee verschillende manieren gereageerd.

Subjectivistische en objectivistische uitwerking

Onder de titel *Allgemeine Psychologie* vroeg Paul Natorp als het ware terug uit de differentiatie der wetenschappen naar de eenheid van het bewustzijn (2). In het veelvoud van de wetenschappen spiegelde zich de ene rede op verschillende wijzen. De specifieke wetenschappen zijn te herleiden tot deze ene bron. Ook velen buiten de Marburgse school hebben de kantiaanse inspiratie uitgewerkt naar deze subjectivistische zijde van het zelfbewustzijn.

Een objectivistische uitwerking kreeg Kant in Görlands wetenschapskritiek. Deze vraagt niet terug naar het bewustzijn, maar laat het verder funderen van de wetenschappen over aan die specifieke wetenschappen zelf. De centrale vraag is: "Hoe is *ondanks* en *krachtens* het veelvoud van de bijzondere ervaringen (van de bijzondere wetenschappen) eenheid van deze bijzondere ervaringen in het systeem der wetenschappen mogelijk? Mijn oeuvre is het bewijs, dat onder deze vraag en alleen deze vraag van het 'kritisch idealisme' mijn denken steeds heeft gestaan". (3)

Ervaring en kennisleer

Görland ziet de quintessens van zijn filosofie als een bezinning op de resp. wetenschappen: de verschillende vormen van beleven (denken, willen, voelen) als modi van het menselijk bestaan aanvaardt hij als gegeven facta. Daarover heeft hij geen vragen. Veeleer wil hij die ervaringen begripsmatig doorlichten als in correlatieve opbouw van twee momenten, namelijk van herhaalbare wetmatigheid en vervangbare voorwerpelijkheid. Deze twee momenten van 'Gesetz-mässigkeit' en 'Gegenständlichkeit' liggen ten grondslag aan iedere ervaring. Beide momenten ontstaan en bestaan door en aan elkaar. Zij vormen een onverbreekelijke samenhang. Zij gelden voor elkaar en hebben zonder elkaar geen enkele zin. Deze nadruk op de correlativiteit van de ervaring plaatst het grondprobleem van de kennisleer in een ander perspectief. Traditioneel was dat de verhouding van denken en zijn: wat is het aandeel van het subject en wat is het aandeel van het object in de kennis? Hoe zijn de componenten van de ervaring (subject en object) samen te brengen?

Idealisme en empirisme met hun vele tussenstations leggen de accenten op één van beide verschillend. Volgens Görland is de vraag verkeerd gesteld. De cardinale vraag uit de kennisleer dient te zijn: hoe treden het wetmatigheids- en het voorwerpelijkheidselement in correlatieve spanning te voorschijn? "Men heeft zich permanent gekweld met de vraag, hoe denken en zijn, hoe wet en object bij elkaar zijn te brengen. Men had moeten erkennen, dat de enige moeilijkheid daarin bestaat deze twee uit elkaar te halen". (4). Met andere woorden: de relatie subject en object wordt vervangen door de correlatie van wetmatigheid en voorwerpelijkheid, of nog weer anders gezegd: door de correlatie van subject en predicaat. Een voorbeeld kan dit verhelderen: Nemen we de zin: 'Dit is een stuk goud'. Het subject van de zin 'dit' vertegenwoordigt het voorwerpelijkheidsmoment, het predicaat van de zin 'is een stuk goud' het wetmatigheidsmoment. Noch het subject, noch het predicaat kunnen zinvol worden verzelfstandigd. Dit wordt nog duidelijker als de correlativiteit zich verdiept: De fysische wetmatigheid met betrekking tot de hardheid van het metaal, het gewicht, de uitzettingscoëfficiënt, enzovoort zal het stuk goud correlatief als voor-

werp nader specificeren. En omgekeerd ! Binnen een natuurwetenschappelijke perspectivering kan dit stuk goud oneindig nader bepaald worden. In de uitspraak: 'Dit stuk goud is een betaalmiddel' hebben we te doen met een geheel andere perspectivering dan een natuurwetenschappelijke, namelijk die van interpersoonlijke relaties of gemeenschapshandelen. Het zijn geen fysieke uitspraken meer als we zeggen dat het stuk goud geld is of handelsobject of eigendom, enzovoort. De bepalingen zijn in deze perspectivering evenzeer onuitputtelijk en de correlativiteit blijft in alle uitspraken gehandhaafd. Hetzelfde geldt van een esthetische beschouwing, waarin het stuk goud als sieraad wordt geperspecteerd.

In alle gevallen hebben we te doen met 'ervaringen', waarin een wetmatigheid betrokken wordt op een voorwerpelijkeid. (We houden deze abstracte begrippen eindigend op -heid aan, omdat de correlatie 'wet' - 'object' of liever nog 'functie' - 'veld' alleen in de natuurwetenschappen geldt, terwijl de correlativiteit wetmatigheid-voorwerpelijkeid voor alle ervaringen geldt). Waar begint de ervaring en waar loopt deze op uit ? De bron is het dichte, het nog-ononderscheidene, dat Görland ook wel aanduidt als de 'Ohngesondertheit' of het 'Allgewese'. Het is een negatief constructiepunt. Daar is nog geen sprake van subject of predicaat, van voorwerpelijkeid of wetmatigheid. Deze worden als het ware gesticht door het oerschema van de vraag : *wat is dat ?* Door het antwoord op deze vraag bouwt zich de ervaring correlatief op. De tegenpool van het *Allgewese* is de idee van een totale eenheid der verschijnselen als 'ervaring'. "Aan de ene kant de onbepaalde totaliteit van al het loutere feitelijke, aan de andere kant een zuiver ideële totaliteit van innerlijk gebonden orde, het systematische geheel van al het wetmatig voorwerpelijke". (5)

Nieuwe voortzetting

De Marburger Görland gaat zeer zelfstandig met de 'Alleszermalmer' uit Koningsbergen om. In diens vraagstelling weet hij zich aan Kant verplicht. De antwoorden die Kant gaf, acht hij veelal achterhaald. Apriori voor Kant waren de aanschouwingsvormen van ruimte en tijd plus de twaalf categorieën. Zij sneuvelen. Het starre apriori bij Kant verandert onder Görlands handen in apriorisering. Op deze wijze wil Görland verdisconteren, dat de wetenschap zelf een oorspronkelijke hypothese in de loop van haar geschiedenis vervangt door een andere hypothese, die veelal meeromvattend is, waarbij de oudere hypothese bijvoorbeeld als een bijzonder geval van de nieuwe verschijnt. (Euclidische en niet-euclidische geometrie). Ook met het *Ding an sich* en met het *Bewusstsein überhaupt* rekt Görland af. Zijn filosofie kent slechts één voorwaarde, namelijk het bestaan van wetenschappelijke ervaringen: Een veelvoud van geldigheidsrelaties tussen wetmatigheid (invariant) en voorwerpelijkeid (vervangbaar) (6).

Behalve deze schoonmaak komt ook een originele bijdrage aan de bezinning op de wetenschappen op zijn naam te staan, waartoe ik reken de noties van de correlativiteit van wetmatigheid en voorwerpelijkheid, van de apriorisering, van de drie perspectiveringen van het *Allgewese*, te weten de drie transfiniete anticipaties. Deze zou men ook specifieke regulatieve ideeën kunnen noemen. Ik houd de term transfiniete anticipatie aan.

Drie transfiniete anticipaties

In de gang van de wetenschapsgeschiedenis treden groepen van bijzondere wetenschappen op, die een zekere verwantschap vertonen en voor hun ervaringsdomein een gemeenschappelijke naam hebben. Görland onderscheidt nu drie groepen: natuurwetenschappen, gemeenschapswetenschappen en stijlwetenschappen. Dienovereenkomstig onderscheidt hij drie filosofische disciplines die reflecteren op deze drie groepen van wetenschappen: logica, ethica en esthetica. Logica is een bezinning op de groep natuurwetenschappen, ethica op de groep gemeenschapswetenschappen en esthetica op de groep stijl- en kunstwetenschappen (7). In logica, ethica en esthetica worden drie onderscheiden perspectiveringen van het *Allgewese* geëxpliceerd.

Natuur

De eerste perspectivering van het *Allgewese*. Ik vat de grondgedachte, die in het vervolg telkens zal terugkeren, nog één keer samen. In alles wat ervaring heet, hebben we te maken met correlatieve uiteenspanning van wetmatigheid en voorwerpelijkheid, van herhaalbaarheid en vervangbaarheid, van betekenissen die gelden voor het betekende. Het *Allgewese* als term voor de volstreckte dichte relationaliteit, wordt op de wijze van de correlatieve uiteenspanning gearticuleerd en krijgt daardoor zin. 'Dit is een muntstuk', waarin 'is een muntstuk' de wetmatigheid vertegenwoordigt en 'dit' het onbepaald vervangbare, is een voorbeeld van het oerschema van alle zinstichting, hoe complex deze ook mag worden bij het voortschrijden van de wetenschappen.

In de fysica is de grondvorm $f(x)$, waarin de vraag 'wat is dat?' zich ontwikkeld heeft tot: 'voor welke x geldt de gedefinieerde relatie f tussen ruimtelijke en tijdelijke grootheden?' In de ogen van Görland blijft dit oerschema hetzelfde van de mechanica tot en met de biochemie. Het aantal wetenschappen dat tot deze groep moet worden gerekend, dient mijns inziens uitgebreid te worden met alle andere wetenschappen, die het najagen van functionele relaties in hun vaandel hebben geschreven, bijvoorbeeld econometrie, sociometrie, maar ook sociologie en psychologie, voorzover zij de natuurwetenschappelijke methode hanteren. De groep in kwestie zou men nu kunnen aanduiden met

empirisch-analytische wetenschappen (8).

De regulatieve idee of transfiniete anticipatie noemt Görland met het traditioneel speculatieve begrip : *Natuur*. Dat wil zeggen: de totaal verklaarde natuur of de totaal in functies uitgedrukte natuur. Indien men van het woord natuur afwil, omdat het mensen op het verkeerde been zet, dan zou men kunnen spreken over de totaliteit van alle berekenbaarheden. De bedoeling is in beide gevallen duidelijk. Deze transfiniete anticipatie geeft als het ware de georiënteerdheid van de natuurervaring aan. De aard van de correlativiteit wordt ermee vastgelegd. De transfiniete anticipatie drukt de specificiteit uit van dit eerste ervaringsgebied.

Gemeenschap

Tweede perspectivering van het *Allgewese*. Tot de groep gemeenschapswetenschappen rekent Görland de economie, de rechtsleer en de pedagogiek. De bezinning erop heet ethiek. De ethiek oriënteert zich dus ook aan een factum van wetenschappen in het voetspoor van Kant, ofschoon Kant zelf deze methode voor de ethiek niet heeft gevolgd, omdat er nog nauwelijks een begin met deze wetenschappen in zijn tijd was gemaakt. Kant vindt het ethisch analogon van de natuurwetenschappen in het bewustzijn van de zedelijke grondwet. Dit factum is weliswaar niet empirisch, maar is een factum dat zich aan ons opdringt (9). De Marburgse school : Cohen, Natorp en Görland volgen hier niet de letter van Kant, maar wel zijn geest door ethiek te relateren aan de gemeenschapswetenschappen. Of alles wat in de hedendaagse economieboeken ten beste wordt gegeven, valt onder de gemeenschapswetenschappen is te betwijfelen. Geen enkel deel van de sociologie hoort hier in ieder geval thuis. Het moge daar over de maatschappij gaan, maar niet over de gemeenschap. In de sociologie onderzoekt men, hoe mensen samenwerken, welke patronen hun interacties vertonen, enzovoort, en men vraagt naar functionele verbanden. Belangrijker is de vraag: wat maakt die groep gemeenschapswetenschappen tot een eenheid? Wat zijn de karakteristieken, waarop de autonomie berust die zich afgrenst tegen de zogenoemde natuurwetenschappen? Anders gezegd: wat is de f en wat de x in de ethiek, parallel met het natuurwetenschappelijke denken? De f is de verantwoordelijkheid die geldt correlatief voor de personen. Die verantwoordelijkheid construeert de personen. Zij zijn immers niet zo maar aan te treffen. Evenmin als de x uit de fysica. Wat atoom of electron zal heten, hangt af van de functies die geconstrueerd worden. Persoon is dus net zo'n constructiepunt als veld in de natuur. Niet Jan, Piet of Klaas zijn personen, maar zij treden in het economisch handelen als personen te voorschijn. Philips is een economisch persoon, in zoverre deze optreedt in het economisch verkeer bijvoorbeeld als werkgever. In het recht kunnen mensen als rechtspersoon worden geobjectiveerd, die toerekeningsvat-

baar worden verklaard. Verantwoordelijkheid maakt de mensen niet meetbaar — in dat geval hebben we met de *f* uit de eerste perspectivering te doen —, maar wel herkenbaar en 'in rechte' aanspreekbaar. Zij hebben alleen maar betekenis als gelijken en zijn in die zin onbeperkt substitueerbaar.

Voor de transfiniete anticipatie gebruikt Görland meestal de term 'Gemeenschap'. Soms ook de idee der mensheid. De idee is dus de gemeenschap als de totaliteit van alle verantwoordelijkheden in reciproke verhoudingen. De richting van deze anticipatie geeft Kant voortreffelijk weer met zijn categorische imperatief. Hij omschrijft op zijn manier in de categorische imperatief wat verantwoordelijkheid is. "Handel zo, dat U kunt willen, dat uw maxime een algemene wet wordt". Of: "Handel zo, dat U de mensheid zowel in uw eigen persoon als in de persoon van ieder ander altijd tegelijk als doel, nooit alleen als middel gebruikt". Met termen als 'algemene wet', 'ieder ander als persoon', 'mensheid', en dergelijke beoogt Kant de idee van de gemeenschap. Een duidelijk verschil met Kant moet wel worden aangestipt. Görland wil niets weten van *categorische* imperatieven, maar uitsluitend van *hypothetische*. Deze zou zo kunnen luiden: "Als men de gemeenschap wil verwerkelijken, dan dient men verantwoordelijkheid te stichten en deze 'waar' te maken door te handelen". Uiteraard parallel met: "Als men de natuurverschijnselen wil begrijpen, dan moet men functionele meetbaarheden construeren (definiëren) en deze waar maken door experimenten te ontwerpen en zo de wetmatigheden te verifiëren of liever te falsifiëren". De samenhang van verantwoordelijkheid met gemeenschap is niet willekeurig, maar noodzakelijk. Neemt men als persoon de verantwoordelijkheid niet op zich, dan beweegt men zich niet in de richting van de transfiniete anticipatie. Het verantwoorde handelen waarbij men koerst op de idee van de gemeenschap, heet 'goed'. Ligt de handeling niet in de richting van de idee, dan noemt met deze 'slecht'. De gemeenschap is transfiniet, dat betekent dus, dat het handelen deze limiet slechts kan benaderen. Handelingen zijn dus niet absoluut goed of slecht, ze zijn veeleer comparatief van aard, namelijk beter of slechter.

Kosmos

De derde perspectivering van het *Allgewese*. Het ligt voor de hand de kunstwetenschappen als factum te nemen voor de esthetische bezinning. Historische sociologie van 'verstehende' snit, hermeneutiek als uitlegkunde en karakterologische psychologie kunnen eraan worden toegevoegd. Belangrijker is natuurlijk weer de vraag wat de samenhang is van deze groep en in welke correlativiteit hier het *Allgewese* wordt gearticuleerd. In de derde perspectivering gaat het niet om het begrijpen van natuurverschijnselen (functionele berekenbaarheden), noch om het beoordelen van handelingen, maar om het verstaan van stijlfenomenen. Dat fenomeen poogt men te verstaan als een geheel vanuit zijn centrum of

om maar meteen de technische termen ervoor te gebruiken: als een manifestatie vanuit haar organiserend principe. Wordt een kunstwerk verklaard uit welke oorzaken dan ook, dan beschouwt men het kunstwerk als functionele meetbaarheid, als natuur en niet als schepping, die terwille van zichzelf wil worden verstaan. Een artistieke beoordeling is een geheel nieuwe beoordeling die volgens andere methoden wordt voltrokken dan die wij hebben leren kennen in de logica en ethica. De esthetische ervaring wordt opgebouwd in de correlativiteit van organiserend principe f en manifestatie x . Zoals in de voorgaande gevallen zijn de constructiepunten niet gegeven, maar opgegeven. Het is immers maar schijn, dat een roman 'voorhanden' is. Wat de roman x is, wordt pas duidelijk in correlatie met het centrum, de samenhang, de structuur, of hoe je de f maar wilt noemen.

Een verwante gedachtegang treffen we bij W.F. Hermans aan, als hij schrijft, dat in een klassieke roman er bij wijze van spreken geen mus van het dak valt zonder dat het gevolg heeft, tenzij de auteur wil betogen, dat het in zijn wereld geen gevolg heeft als er mussen van de daken vallen. En in een interview met Rein Bloem zegt hij: "Alles in een roman telt alleen mee, als het in een verband geplaatst wordt. Als ik zeg dat iemand een grote puist op zijn neus heeft, dan moet dat een verband hebben. Of die puist moet resonneren of het moet zo zijn dat die puist vermeld wordt op een moment dat je helemaal niet gedacht zou hebben dat die man een puist heeft." (10). Een roman kan uiteraard ook geheel anders bekeken worden dan vanuit de eigen structuur. In de relatie tot de auteur verschijnt hij in een ander licht. De roman wordt dan als x gecorreleerd met de auteur als f . Maar het omgekeerde is ook mogelijk, namelijk dat men de schrijver wil leren kennen als x vanuit zijn werk als f .

Wat geldt voor het kunstwerk, geldt ook voor de levensstijl van een individu, groep of volk. Deze kan als manifestatie vanuit een karakter worden verstaan. Het spreekt vanzelf, dat ook maatschappelijke systemen (bijvoorbeeld kapitalisme, volksdemocratie) of tijdperken (bijvoorbeeld Middeleeuwen, de moderne tijd) zich op dezelfde wijze laten karakteriseren. Het is de romantiek in de negentiende eeuw bij monde van Schleiermacher, die het begrip levensstijl invoerde en de kunststijl daaronder subsumeerde. Kunst is alles wat de mens weloverwogen onthult en tentoonspreidt. En omgekeerd: het geheel van 'vrije handelingen' van een individu kan als kunstwerk worden beschouwd. De aansporingen luiden dan ook: 'Word, die je bent' (Goethe); 'Leer je zelf kennen. Word je vorm bewust die in je ligt en druk deze uit' (Herder); 'Handel telkens overeenkomstig je identiteit met anderen zó, dat je tegelijkertijd handelt op een manier die adequaat en specifiek voor jou is' (Schleiermacher). Het gevleugelde woord van Herder varieert dezelfde romantische gedachtegang: Steeds is de mens — goed of slecht — een kunstenaar. Zijn zelfontplooiing en zijn zelfwerkelijking kunnen worden beschouwd als kunstwerken waarin waarden wor-

den gerealiseerd die bij iemands persoonlijkheid passen. Zo kan diens levensstijl worden verstaan. Herder voegt de gedenkwaardige woorden 'goed of slecht' eraan toe. De mens mag dan kunstenaar zijn, maar niet iedereen is een even begenadigd artiest. Niet iedere manifestatie is even gelukt. Vanuit de persoonlijkheid of het karakter als f laat het levenspatroon (x) zich veelal als min of meer authentiek verstaan.

De stijl van leven is niet per definitie een eenheid, er laten zich vaak tegenstrijdigheden in onderkennen. Er vallen mussen van het dak zonder betekenis. Geslaagd is het leven van een heilige, in wie geen bedrog is. Maar in dezelfde betekenis is het leven van Jago uit Shakespeares Othello geslaagd te noemen, omdat hij een volmaakte schurk is en het ook wil zijn. Een Jago met gewetenswroeging daarentegen is geen man uit één stuk. Dat wij schurken in de gevangenis zetten, gebeurt niet op overwegingen van stijl, maar op rechtsgronden, vanuit het ethische perspectief. Dat mensen onzedelijk handelen en stijlvol zich gedragen of omgekeerd, dat zij zedelijk goed handelen en stijlloos zich gedragen, zijn uitspraken vanuit verschillende kaders van evaluatie. Het is van het grootste belang uitspraken die zinvol zijn binnen één perspectivering te onderscheiden van uitspraken die zinvol zijn binnen een andere perspectivering. Als de romantiek een pleidooi voert voor het zich oriënteren aan bepaalde waarden als levensstijl, dan *ontdekt* zij een nieuw ervaringsgebied, dat ik liever idiomatisch dan esthetisch noem ter vermijding van de artistieke geur van het laatste woord. Het woord ontdekken is zeer wel op zijn plaats, ook al was de romantiek zich niet bewust van het belang van de ontdekking. Vanaf de Grieken die spraken van *kalokagathie* (goedheid en schoonheid in een woord) laat de geschiedenis van de ethiek de verwarring zien waarin ethische en idiomatische gezichtspunten door elkaar lopen. Kant die beoogde op alle terreinen des levens de zin van de oordelen te onderzoeken, deed een gelukkige greep om de ethische bezinning te oriënteren op de idee van de gemeenschap. Dus niet op de consensus van allen, niet op het gevoel, niet op een goddelijk gebod, niet op een toevallige inhoud van het *lumen naturale* deed hij een beroep (11). De grote theoreticus van de romantiek Schleiermacher verstond zich zelf als concurrent van Kant – getuige zijn polemische herformulering van Kants categorische imperatief. Hoe een en ander onderscheiden kan worden, is ons duidelijk vanuit deze theorie der perspectiveringen.

Görland noemt de transfiniete anticipatie voor de derde perspectivering Kosmos, een speculatief begrip dat orde, wereld, maar ook sieraad betekent in het Grieks. Deze Kosmos is dus de totaliteit der momenten die in een manifestatie betrokken zijn op een centrum, kortom de totaliteit van de stelingen. Deze idee legt de idiomatische geldigheidssfeer vast. Dat wil zeggen: deze laat alles verstaan als manifestatie, die correlatief gebonden is aan een structuur. Als hypothetische imperatief zou men kunnen formuleren: 'Als men stijlvol

wil leven, dan moet men zich verwerklijken tot een persoonlijkheid die in overeenstemming hiermee zijn waarden kiest en deze 'waar' maakt in karakteristieke gedragingen' (12).

Implicatief en auxiliair

Ik heb de drie perspectiveringen besproken, waarbij het mij vooral ging de structurele analogie van deze beschouwingen, of zo men wil, Görlands methode goed te doen uitkomen. (Correlatieve opbouw van de ervaring c.q. van de kennis). Ter afronding van dit exposé moet ik nog ingaan op de volgorde van deze drie homogene velden van ervaring.

De ordening probeert Görland aan te brengen met de begrippen 'techniek' en 'methode', die ik wil illustreren aan de verhouding van wiskunde, fysica en biologie. Deze drie wetenschappen zijn op grond van hun eigen methode autonoom. Nu gaat de wiskunde in die zin aan de fysica vooraf, dat de fysica op de wiskunde is aangewezen. Dat betekent, dat de natuurkundige de wiskundige methode als techniek hanteert. Op dezelfde wijze vooronderstelt de biologie de fysica. De methode van de fysica wordt techniek voor de bioloog, enzovoort. Zo probeert hij een ordening aan de wetenschappen te geven op basis van auxiliariteit (wiskunde — fysica) of omgekeerd op basis van implicativiteit (fysica — wiskunde). Dit gezichtspunt past hij ook toe op de perspectiveringen als geheel. De drie ervaringsgebieden zijn auxiliair, wanneer men kijkt van natuur via gemeenschap naar kosmos en implicatief in omgekeerde richting. Er is geen verantwoord handelen mogelijk, indien de natuur onberekenbaar is. Evenzo impliceert de stijlverwerklijking het gemeenschapshandelen. Het is inzichtelijk dat een ontplooiing van iemands talenten (idiomatiek) niet te verwerklijken is zonder een logisch voorafgaand gemeenschapshandelen (ethiek). Je kunt niet rekenen op iemands belofte een transactie na te komen, indien de natuur niet berekenbaar is. Men kan geen creatieve prestaties leveren, indien men van de wind moet leven. Ook kunstenaars zijn economische personen. Impliceren is een zuiver transcendentiaal motief. Kort en bondig: 3 impliceert 2 en 1, 2 impliceert 1 en 1 is auxiliair voor 2 en 3, en 2 is auxiliair voor 3.

Tot besluit geef ik een schema van technische termen. Het is te begrijpen, dat de mens op drie verschillende manieren te voorschijn treedt namelijk als individu, persoon en persoonlijkheid. Het gedrag als neutrale term verschijnt dan als doen, handelen of scheppen. De andere termen zijn uitvoeriger besproken hierboven.

	<i>1e perspectief van het Allgewese</i>	<i>2e perspectief</i>	<i>3e perspectief</i>
transfiniete anticipatie	Natuur	Gemeenschap	Kosmos
f	herhaalbare meetbare afhan- kelijkheid	reciproke verant- woordelijkheid	organiserend principe/samenhang
x	vervangbaar ver- schijnsel in ruimte en tijd	de 'gelijke' (persoon)	manifestatie
evaluatie (geestesacti- viteit)	begrijpen	beoordelen	verstaan
de 'mens'	individu	persoon	persoonlijkheid (karakter)
gedrag	doen/hanteren	handelen	scheppen structureren
oordeelsvorm (predicaat)	meer of minder waarschijnlijk (voorlopig)	beter/slechter	waarachtiger/ echter/onzuiverder

Slotbeschouwing

Het belang dat Görlands filosofie vertegenwoordigt, is volstrekt niet historisch. Het indrukwekkende van zijn filosofie vind ik dat hij ernaar streeft om een systematisch kader te bieden, waarbinnen het spreken zinvol mogelijk is. Hij is bij wijze van spreken Habermas voorgegaan met diens argumentatietypen. Görland laat duidelijk zien, dat iedere perspectivering een eigen rationaliteit heeft: niet de rationaliteit van de natuurwetenschappen staat model voor de rationaliteit van ethiek en idiomatiek. Ethiek is anders-rationeel, idiomatiek weer-anders-rationeel. Het onderscheid tussen ethiek en idiomatiek vind ik evenzeer uiterst waardevol. Het handelen kan rationeel beoordeeld worden in termen van beter en slechter, terwijl idiomatische fenomenen slechts verstaan kunnen worden en niet gelegitimeerd. Dat een manifestatie waarachtig of authentiek genoemd

kan worden, is geen ethische uitspraak. Allemaal belangrijke onderscheidingen die de zindelijke discussie ten goede komen.

Bibliografisch post-scriptum: In *Der Neukantianismus*, Stuttgart, 1979 behandelt H.L. Ollig de gehele kantiaanse familie vanaf Liebmann en Lange. In het *Philosophen-Lexikon*, Berlin, 1949 onder redactie van Ziegenfuss is een artikel over Görland verschenen, dat door hem zelf is geschreven. (I 397-401) Over Görland is een schitterende dissertatie geschreven *Albert Görlands systematische Philosophie*, Assen, 1943 door P.H. van der Gulden. Met vaste hand wordt daar Görlands wijsbegeerte getekend met ruime aandacht voor het wijsgerig milieu van Görland.

Noten

¹ P.H. van der Gulden, *Albert Görlands systematische philosophie*, Assen 1943, p. 18.

² Idem, p. 256.

³ Albert Görland, *Reine Logik*, in: *Annalen van het Genootschap van wetenschappelijke Philosophie*, XI/2 1940.

⁴ Albert Görland, *Prologik*, Berlin 1930, S. 31. Kende Habermas de Marburgse school van het neokantianisme, dan had hij zijn openingszin in het tweede deel van de *Theorie des kommunikativen Handelns* moeten nuanceren. "Het subjekt-objekt model van de bewustzijnsfilosofie wordt in het begin van de twintigste eeuw op twee fronten aangevallen: van de kant van de analytische taal filosofie en de psychologische gedragstheorie." p. 11.

⁵ Idem, S. 1.

⁶ Idem, S. X.

⁷ Idem, S. 5.

⁸ Vgl. Theo de Boer, *Grondslagen van de kritische psychologie*, Baarn, 1980, p. 19.

⁹ Kant, *Kritik der praktischen Vernunft*, A.56 S. 141 in de uitgave van W. Weischedel, Darmstadt 1966.

¹⁰ *Scheppend nihilisme*, Interviews met W.F. Hermans. Samengesteld door F.A. Jansen, Amsterdam 1977. p. 166.

¹¹ P.H. van der Gulden, *Ethiek voor en na ethiek*, in: *Annalen van het Genootschap van wetenschappelijke Philosophie*, Jrg. IX 1938, p. 57.

¹² Görland spreekt nog van een vierde homogeen ervaringsgebied, namelijk dat van de religieuze ervaring. Hij begeeft zich dan op paden, waar ik hem niet meer kan volgen, omdat het voor mij de vraag is of het religieuze een ervaring is in Görlandiaanse zin. Het is geen punt van discussie dat er religieuze ervaring is in psychologische zin of in existentiële betekenis. De vraag is of de religieuze perspectivering een homogeen veld uiteenspannt in het *Allgewese* op dezelfde manier

als de andere drie met hun correlatieve opbouw van f en x. Mijn antwoord is voorlopig nee, terwijl ook Görlands ja op deze vraag doet vermoeden, dat zijn godsdienstfilosofie van een ander reflectieniveau dan die van de drie behandelde perspectieven is. In de godsdienstfilosofie reflecteert Görland op de bezinning van de voorafgaande gebieden (logica, ethica en esthetica). Op dat niveau bespeurt men de mogelijkheid van een fundamentele hermeneutiek, waarin er een terugkoppeling plaatsvindt op het systeem van de drie gebieden en waarin er rekenschap wordt afgelegd van het feit, *dat* er überhaupt Zin geschiedt. Zoals Heidegger spreekt van *ontologische Differenz*, zou men hier kunnen spreken van *Sinndifferenz*. In vergelijking met Heidegger, die Zijn onderscheidt van de zijnden, licht hier de Zin op in de differentiaties van de respectieve zinrichtingen van de gebieden. Dit oplichten van Zin is niet meer correlatief en is dus geen ervaring. Het is de verwondering over zinstichtingen in de drie perspectiveringen en het zoeken naar de grond ervan. Architectonisch wordt Görlands systeem met een nieuwe vraagstelling van fundamenteel-hermeneutische aard uitgebreid, die verwant is met Heideggers *Anliegen*. Deze voetnoot gaat ver uit boven een geduldige interpretatie van Görland.